

סילבוס באתיקה רפואית על פי מורשת ישראל*

בעזרת האנציקלופדיה הלכתית-רפואית של הרב פרופ' אברהם שטינברג

ד"ר בנימין גזונדהייט

ראשי פרקים

- א. רקע
- ב. מטרה
- ג. שיטות ותוצאות
- טבלה 1
- ד. מסקנות והצעות

א. רקע

אתיקה רפואית מלווה את העיסוק ברפואה מתקופותיה הראשונות; ובמיוחד בדורות האחרונים, עם התקדמות רפואית וטכנולוגית מדהימה, עולות שאלות חדשות רבות.¹ מניעים שונים גרמו במאה ה-20 לפגיעות קשות בערכי היסוד של מקצוע הרפואה, ומהחמורות שבהם הייתה פעילותם הרצחנית של הרופאים הנאצים במלחמת העולם השנייה.^{2,3} שבעקבותיה הוגדרו למעשה לראשונה כללים אתיים בין-לאומיים במשפטי הרופאים בנירנברג בשנת 1947.⁴ מאז חלה התפתחות עניפה בתחום הביו-אתיקה, אשר זכתה למקום נכבד במדע ובחברה. באוניברסיטאות רבות העיסוק בביו-אתיקה משולב באופן אינטגרלי במסלולי למידה שונים, ומאפשר גם התמחות מקצועית; קיימת ספרות עניפה על יסודות הביו-אתיקה;⁵ אנציקלופדיה מקיפה בתחום הביו-אתיקה;⁶ מתפרסמים כתבי עת קבועים בנדון;⁷ נוצרו אתרים רבים בתחום האתיקה הרפואית;⁸ העיסוק בנושאים ביו-אתיים בתחומים רפואיים שונים בא לידי ביטוי בדיונים רבים הן בספרות המקצועית והן דיונים של הציבור הרחב.

העושר הייחודי של מורשת ישראל בנושאים אתיים ברפואה, ותרומתה לספרות הכללית באתיקה הרפואית, זכה לראשונה למחקר היסטורי שיטתי ומקיף עם פרסום ספרו של ד"ר יוליוס פרוייס (1861-1913) על תולדות הרפואה במקרא ובתלמוד (ראה תמונה 1).⁹ גם הרב ד"ר עמנואל יעקובוביץ (1921-1999) התייחס בספרו לספרות הרבנית מימי התלמוד עד לתקופתו, יחד עם מחקר השוואתי לדתות אחרות בנושאים ביו-אתיים,¹⁰ ובכך הוא תרם רבות לספרות המודרנית בנושא אתיקה

* תודתי נתונה למר יעקב בר על עזרתו בהכנת המאמר.

• המחלקה להשתלת מוח עצם ואימונוטרפיה, הדסה עין כרם, ירושלים.

¹ Jonsen AR. A Short history of Medical Ethics, Oxford University Press, 2000.

² Friedlaender H. The Origins of Nazi Genocide – from Euthanasia to the Final Solution, Chapel Hill, 1995.

³ Alexander L. Medicine under Dictatorship New Engl J Med 1949;241:39-47.

⁴ Lifton RJ. The Nazi Doctors – Medical Killing and the Psychology of Genocide, Basic Books, 1986.

⁵ Beauchamp TL and Childress JF. Principles of Biomedical Ethics, Oxford University Press, 1983.

⁶ Reich WT (ed.). Encyclopedia of Bioethics, Simon & Schuster, 1995.

⁷ See e.g. the following journals: American Journal of Bioethics; Hastings Center Report; Bioethics; Journal of Medical Ethics; Philosophy and Public Affairs; Kennedy Institute of Ethics Journal; Journal of Law, Medicine and Ethics; Ethics; and others.

⁸ The Georgetown University presents currently over 600 syllabi in bioethics on their website (<http://bioethics.georgetown.edu> - click "syllabi").

⁹ Preuss J. Biblisch-talmudische Medizin, Beiträge zur Geschichte der Heilkunde und der Kultur überhaupt. Berlin, S. Karger, 1911 (translated and edited by Fred Rosner Julius Preuss' Biblical and Talmudic Medicine NY: Sanhedrin, 1978. Biblical and Talmudic Medicine, Northvale, NJ/Jerusalem, 1978).

¹⁰ Jakobovits I. Jewish Medical Ethics – a Comparative and Historical Study of the Jewish Religious Attitude to Medicine and Its Practice, New York: Philosophical Library 1959:VIII;

הספר תורגם לעברית על ידי גאולה בת-יהודה "הרפואה והיהדות", מוסד הרב קוק, 1966 תשכ"ו.

רפואית ביהדות¹¹. עם פרסום האנציקלופדיה ההלכתית-רפואית של הרב פרופ' אברהם שטינברג (נולד 1947) בשפה העברית¹² והן בשפה האנגלית¹³ הגיע המחקר בתחום אתיקה רפואית ביהדות לשיא חדש. ביותר מאשר 100 ערכים מרכזיים בתחום הביו-אתיקה יש התייחסות לתחומים הבאים בכל נושא: הגדרת המושג; רקע היסטורי; רקע מדעי; מקורות הלכתיים; פרטי דינים; רקע אתי; רקע משפטי. בערכים יש הפניות רבות לספרות המדעית והרבנית העדכנית, ולעיתים גם נספחים עם מסמכים רלוונטיים.

המחבר, אשר עוסק במשך כל השנים ברפואה קלינית, מכיר היטב את הבעיות הקליניות על מרכיביהן ומורכבותן. עיסוקו של המחבר בנושאים ביו-אתיים מצאה את ביטויי כבר בהיותו המייסד והעורך הראשי של "אסיא" (בשנים תש"ל-תשמ"א / 1970-1981), כתב עת העוסק בנושאים רפואיים על פי ההלכה ותורת ישראל, בו הוא כינס דיונים עדכניים בנושא. באנציקלופדיה שלו הרב פרופ' שטינברג סוקר בצורה שיטתית ומעמיקה את הספרות ההיסטורית, הרפואית, האתית והמשפטית יחד עם מקורות מקראיים, תלמודיים והלכתיים תוך שליטה מקיפה בספרות הרבנית לדורותיה. בזכות היקף רחב זה של התחומים בכל נושא ונושא, והגישה השיטתית והיסודית – המחבר תרם רבות לדיונים הביו-אתיים המודרניים, וכפי שבא גם לידי ביטוי מעשי ומשפטי בחוק חולה הנוטה למות ('חוק שטינברג'), אשר התקבל בקריאה ראשונה לכנסת בשנת 2005¹⁴.

האנציקלופדיה הלכתית-רפואית של הרב פרופ' שטינברג מהווה בשביל הקורא והחוקר יצירה מדעית מקיפה וייחודית, אשר מאחדת את עולם הרפואה עם מורשת ישראל והמשפט העברי. בזכות מפעלו זכה המחבר בשנת 1999 גם לפרס ישראל על תרומתו הייחודית. רבנים, רופאים, היסטוריונים, משפטנים, אתיקאים, מחנכים ואחרים ימצאו באנציקלופדיה המונומנטאלית של הרב פרופ' שטינברג עושר רב ואוצר בלום במרכיבים רבים של הדיון הביו-אתי.

ב. מטרה

הספרות – הן בתחום הביו-אתיקה הכללית והן במקורות היהודיים לדורותיהם – יכולה לתרום רבות להכשרת רופאים צעירים, לחנכם לערכי היסוד של המקצוע ולעצב דמותם כרופאה; דא עקא, שהעיסוק בנושא רחב זה כרוך בקשיים רבים וטרם זכה למקומו הראוי לו ברוב בתי הספר לרפואה בעולם. על מנת להטמיע לימוד אתיקה רפואית בצורה משמעותית, חשוב לגבש תוכנית לימודים שיטתית עם חומר עיוני, מקצועי ושימושי. פיתוח של סילבוס בנושאים ביו-אתיים הוא בסיס חיוני להוראת הנושא באופן שיטתי, לשם הגדרת התחום כדיסציפלינה – הן במסגרת ההכשרה המקצועית בבתי ספר לרפואה והן כלימודי המשך (Continuous Medical Education) או כלימוד הנושא מתוך התעניינות אישית.

הכשרתם של תלמידי רפואה בנושאים ביו-אתיים באופן שיטתי, מעניין ורלוונטי, יש בכוחה לתרום רבות לחינוך דורות הרופאים הבאים למודעות ורגישות בתחומים חשובים אלה. המטרה של קורס מסודר בנושא אתיקה רפואית, כולל מורשת ישראל, היא להרחיב את האופקים של רופאים צעירים לנושאים תרבותיים וערכיים, לפתח את הרגישות לנושאים אנושיים ויסודיים ברפואה, ולשפר בכך למעשה את השירות הרפואי ברמה האישית והערכית גם לטווח ארוך. בניגוד לנושאים רבים הנלמדים בבית ספר לרפואה, שנשכחים מן הרופא מאוחר יותר במשך שנות עיסוקו ברפואה בפועל, כיון שאינם רלוונטיים לגביו, הרי שערכי היסוד של ביו-אתיקה אמורים ללוות את כלל הרופאים לאורך כל דרכם המקצועית, ולכן שילובם של נושאים ביו-אתיים במסגרת סילבוס מסודר ומעניין במסגרת בית ספר לרפואה הוא דבר שבחובה.

יתרה מזאת, העיסוק בסוגיות אתיות על פי מורשת ישראל יכול לתרום רבות גם בחינוך התלמידים בבתי ספר תיכוניים. ראוי לחשוף את התלמידים לערכי היסוד של המשפחה, החברה והחיים, כפי שבאים לידי ביטוי בנושאים הביו-אתיים: סוגיות כמו מעמדו של החולה והחלש, הפלה מלאכותית, התאבדות וכדו' הן שאלות רלוונטיות ביותר למתבגרים, ורצוי להתייחס לנושאים אלה בכובד ראש דווקא בתקופה זו. מעבר לכך, העיסוק בשאלות אלה במסגרת תוכנית הלימודים של החינוך הדתי יכול להראות לתלמידים את כוחה ואת ייחודה של "תורת חיים" בצורה המושלמת ביותר: התלמיד יוכל להכיר את מקורות המקרא, התלמוד ואת ספרות הפוסקים לדורותיהם ואת תרומתם לערכי היסוד של החיים על פי תורת ישראל ברצף של אלפי שנים, אשר ייחודי לתורת ישראל. נושאים ביו-אתיים מתאימים להכיר ולהוקיר את התרומה המיוחדת של מורשת ישראל לערכי היסוד של החיים

¹¹ Rosner F. Lord Immanuel Jakobovits: Grandfather of Jewish Medical Ethics; IMAJ 2001:3:304-310.

¹² מהדורה ראשונה משנת תשמ"ח עד תשנ"ט בששה כרכים; מהדורה שנייה מורחבת בשנת תשס"ו בשבעה כרכים.

¹³ Steinberg A. (translated by Rosner F), Encyclopedia of Jewish Medical Ethics, Feldheim, 2003, 3 vol.

¹⁴ ניתן להוריד את הנוסח המלא של החוק באתר של משרד הבריאות: <http://www.health.gov.il>

גם בתקופה המודרנית, וכך התלמידים לומדים לשלב בתפישת עולמם את תורת ישראל עם תורת החיים.

ג. שיטות ותוצאות

לאחר סקירת הספרות המקצועית של הוראת האתיקה הרפואית¹⁵, עיון באתרים להוראת אתיקה רפואית, ופיתוח תוכניות לימודיות שיטתיות¹⁶ – יחד עם ניסיון אישי בהוראת אתיקה רפואית, מוצגת כאן הצעה לתוכנית לימודים שיטתית להכשרה רפואית מקיפה ומגוונת בתחום הביו-אתיקה.

רצוי שהסילבוס באתיקה רפואית ישולב באופן הגיוני ואינטגרלי במבנה הכללי של תוכניות הלימודים בפקולטות לרפואה השונות. הנושאים הביו-אתיים אינם מהווים דיון מנותק בפני עצמו, אלא משולבים בהכשרה ובעשייה הרפואית לגווניה בבואנו לנתח את המטרות והערכים של הרפואה. בדומה, גם במסגרת הלימודים בתיכון הנושאים יכולים לשלב את העיסוק בשאלות מודרניות עם ערכים יסודיים של תורת ישראל, ובכך לשלב שני עולמות חשובים בדרך מעניינת ומרתקת.

האנציקלופדיה של הרב פרופ' אברהם שטינברג תוכל להשתלב במשימה זו כספר יסוד ייחודי בתחום הביו-אתיקה הכללית והיהודית גם יחד. מעל 100 ערכים בנושאים מרכזיים של ביו-אתיקה מספקים ידע מקיף לרוב הסוגיות של הביו-אתיקה. במקום צורת הצגת החומר לפי סדר אלפביתי כראוי למפעל אנציקלופדי מקיף, יש ליצור סילבוס לפי סדר הגיוני וענייני המקביל לתוכנית הבסיסית של לימודי הרפואה. לשם כך חילקנו את הנושאים הביו-אתיים לשלושה מדורים (ראה טבלה 1 להלן), אשר גם מתאימה לתוכנית לימודים בבתי ספר תיכוניים במגמה של "ביו-אתיקה על פי מורשת ישראל":

במדור הראשון הסטודנט לרפואה רוכש ידע פרא-קליני; במקביל ישתלבו בתקופה זו מושגי יסוד ועקרונות של אתיקה רפואית כולל רקע היסטורי כללי בנושא זה. בתחילת לימודי הרפואה התלמידים יקלטו מושגי יסוד וידע בסיסי באתיקה רפואית, ויבהירו לעצמם מהי המוטיבציה האישית והמחוייבות האתית שיש במקצוע הרפואה על ידי עיון בקודים אתיים, תולדות האתיקה הרפואית והבנת הצורך ההיסטורי והקליני לבסס את ערכי היסוד של האתיקה הרפואית. דיונים על מעמד החולה, יחסי רפוא-חולה ועיצוב תדמיתו של הרופא מתאימים ג"כ למדור זה, הממוקם בתחילת לימודי הרפואה.

במדור השני של לימודי הרפואה התלמידים נחשפים לרפואה קלינית, כולל רוטציות קליניות במחלקות השונות. בשלב זה רצוי לשלב בתוך הלימודים הקליניים את ההתמודדות עם בעיות אתיות הקשורות לתחומים השונים של הרוטציות. דיון מקביל, במסגרת הקורס לאתיקה רפואית, בנושאים מרכזיים לפי מעגל החיים – יעביר לתלמידים ידע רחב לפי סדר שיטתי וכרונולוגי.

במדור השלישי התלמידים מתכוננים לבחינות הגמר של לימודי הרפואה ופניהם להמשך מסלולם המקצועי בתחום ההתמחות שלהם כרופאים צעירים. בשלב זה גם ההכשרה הביו-אתית תתמקד בתחום ההתענינות הרפואית של כל סטודנט/ית במסגרת כתיבת עבודה אישית והצגת העבודה בפני קבוצה. משימה זו תחייב את הסטודנט/ית להכיר את הספרות המקצועית, להתמודד עמה ולנתח בעיה ביו-אתית בתחום הקרוב לליבו/ה. הצגת נושא בפני כיתה קטנה תכשיר אות/ה בעתיד להעלות נושאים לדיון בפני צוות העבודה. תרגיל זה מכשיר את התלמיד/ה להתמודד עם נושאים בתחום עיסוק/ה העתידי, לשתף את חבריו/ה לעבודה ולהחזיר בכך גם לטווח הארוך את המודעות האתית בתחום המקצועי שלו/ה.

בטבלה 1 שולבו הנושאים האתיים הרלוונטיים לשלושת המדורים של לימודי הרפואה על פי הערכים שבאנציקלופדיה של הרב פרופ' אברהם שטינברג, ואשר נידונים שם בפרוטרוט. ערכים המתמקדים בנושאים הלכתיים מובהקים – לא הוכנסו לטבלה¹⁷; ויש לשקול להוסיף ערכים נוספים עם חשיבות ביו-אתית כללית, אשר לא זכו לדיון באנציקלופדיה של הרב פרופ' שטינברג. היקף הנושאים והרמה האקדמית של הסטודנטים שונים כמובן מדרך לימודם של תלמידי תיכון, אך נודעת חשיבות מרובה לחנך גם את האוכלוסייה הצעירה במסגרת הלימודים בתיכון לנושאים רפואיים וביו-אתיים.

¹⁵ Eckles RE, Meslin EM, Gaffney M, Helft PR. Medical ethics education: Where are we? Where should we be going? A review. Acad Med 2005;80(12):1143-52.

¹⁶ ראה הפנייה למעלה בהערה 8.

¹⁷ הערכים הבאים: ברכות ותפלות; גוי; זב; חציצה בטבילה; טרפה; יום הכפורים; יחוד; כהן; כשרות; מועדים ותעניות; גדה וזבה; פסח; קדושין וגרושין; שבת; ועוד.

טבלה 1: 3 מדורים של נושאים ביו-אתיים (עפ"י האנציקלופדיה של הרב פרופ' שטינברג) והשתלבותם כסילבוס במסגרת לימודי הרפואה ולבתי ספר תיכוניים

ב. מדור קליני (כולל רוטציות)		א. מדור פרא-קליני ותחילת הלימודים	
נושאים אתיים מסודרים לפי מעגל החיים, לפי מחלות והתמח		יסודות של אתיקה רפואית, קוד אתי ומוטיבציה אישית	
החולה	תחילת החיים	רופא	יסודות האתיקה הרפואית
*מחלות	*פוריות ועקרות	*רופא	*תורת המוסר הכללי
*פתי, *שוטה	*מיניות	*נאמנות הרופא	*תורת המוסר היהודי
*עור, *חרש, *נכפה, *שכור	*מניעת הריון	*רשלנות רפואית	
*חגר, *גדם, *אטר	*זרע	*סכון עצמי	<u>רפואה</u>
*אנדרוגיניוס, *טומטום, *אילונית, *סריס	*הזרעה מלאכותית		*רפואה
	*הפריה חוץ-גופית	<u>חולה</u>	*למוד רפואה
		*חולה	*בריאות
<u>טיפולים</u>	*הריון	*בקור חולים *יסורים	*לא תעמד על דם רעך
*נתוחים, *השתלת אברים	*עופר		*פקוח נפש
	*הפלה	<u>יחסי רופא-חולה</u>	*השתנות הטבעים *תורשה
<u>איברים \ התמחויות ברפואה</u>		*הסכמה מדעת	
*עצבים, מערכת ה-, *חלום, *שנה	*לידה	*גלוי מידע לחולה	<u>המערכת הרפואית</u>
*אף, *אזן, *ריח *אלם	*הורים	*סודיות רפואית	*בית חולים
*עור ותוספותיו	*אבהות		*משאבים מוגבלים
*עכול, מערכת ה-, *כבד, *טחול	*תאומים		*קדימויות בטפול רפואי
*עצמות, *יד	*ילוד		
*לב וכלי דם	*הנקה		<u>מחקר רפואי</u>
*ראות *עשון	*מילה		*נסויים רפואיים בבני אדם
*כליות ודרכי השתן	*פדיון הבן		*שבוט אדם ותאי גזע
*רחם וטפולות, *בתולים	*קטן		*צער בעלי חיים
*אידיס			
*דם			

ד. מסקנות והצעות

ארגונם של נושאים ביו-אתיים במסגרת סילבוס מסודר, הינו צעד חיוני ראשון להגדרת תחום הביו-אתיקה כמקצוע בפני עצמו, ולהגברת המודעות לנושא זה לקראת החדרת דיסציפלינה זו לתוכנית לימודים קבועה. הסילבוס המוצע כאן יכול לשמש בסיס ראשוני להוראת אתיקה רפואית בבתי הספר לרפואה בארץ ובחול במסגרת פיתוח של קורסים מסודרים בפקולטה – כקורס בחירה או כחלק אינטגרלי של תוכנית הלימודים. תוכנית זו תוכל לתרום תרומה חיונית להרחבת האופקים ולהוראת medical humanities בעתיד; פעילות אקדמית בתחומים אלה תוכל לשפר את איכות הטיפול הרפואי למעשה – ברמה אנושית וערכית^{18,19}. גם בבתי ספר תיכוניים העיסוק בנושאים ביו-אתיים יכול להרחיב את האופקים של התלמידים בצורה משמעותית, להכין אותם לחיים, ולשלב בדרך מיוחדת את תורת ישראל עם שאלות אקטואליות ועם התמודדויות רלוונטיות לנוער בתקופת חיים זו.

האנציקלופדיה המונומנטאלית של הרב פרופ' אברהם שטינברג מהווה ספר יסוד מקיף ומגוון עבור המרצה והסטודנט כאחד, אשר מגישה לקורא ולחוקר את הנושאים הקליניים ואת הרקע ההיסטורי והאתי יחד עם המקורות הרלוונטיים במורשת ישראל הקלאסית לדורותיה, בצירוף דיונים ומסמכים מהחקיקה הישראלית המודרנית. בעקבות כך האנציקלופדיה מהווה בסיס נרחב ומקצועי ממדרגה ראשונה, עם מראה מקומות להעמקה ומחקר נוספים הן למתחיל והן למומחה.

הסילבוס להוראת אתיקה רפואית, כפי שהוא מוצע במאמר זה, יכול להוות שלד בסיסי לפיתוח סילבוס עתידי עשיר ומפורט יותר על פי בקשת הרופאים, המרצים, הצוות האקדמי, הסטודנטים ותלמידי תיכון – לפי תחום התעניינותם ועיסוקם.

דרוש פיתוח ושיפור בתחומים רבים להצלחת התוכנית בעתיד באופן מעשי:

פיתוח סילבוס באתיקה רפואית על ידי מרצים וסטודנטים: סילבוס רחב ומעניין עם השתתפות פעילה הן מצד צוות ההוראה של הפקולטה לרפואה והן מצד הסטודנטים יוכל לתרום רבות להכשרתם של הרופאים העתידיים, כדי להכיר את מושגי היסוד של האתיקה הרפואית, להתמודד עמם וליישם אותם בפועל בבוא הזמן. פרויקט זה מהווה הזדמנות ואתגר ייחודי לשיתוף פעולה מלא בין הסטודנטים לבין צוות ההוראה של הפקולטה.^{20,21} העדר סילבוס קבוע בתחום האתיקה הרפואית יוצא לטובה, כך המרצים והסטודנטים ישלימו את החסר על פי ההתעניינות, הניסיון והתפישה האישית שלהם.

חומר לימוד: מתבקש להכין ספר לימוד קצר ומתומצת עם הפנייה לספרות המקצועית המעודכנת, אשר כולל גם הצגת מקרים עם ניתוח שיטתי. קטעי ספרות וקטעי סרטים נבחרים יכולים לתרום רבות לשפר וליעל את הוראת האתיקה הרפואית. אתר אינטרנט, אשר מתעדכן באופן מתמיד, יוכל לרכז הרצאות, הפנייה לספרות, סרטים, פורום וכו' בנושא זה, אשר מרכז גם הצעות ורעיונות להוראת הנושא בדרך מעניינת ומשמעותית.

הכשרת מרצים: המרצים המקצועיים מתחומים שונים יוכלו להכין בהרצאותיהם מקרים מעשיים מהניסיון האישי שלהם, כולל דיונים על פי הספרות המעודכנת, המתייחסת ומתחשבת בשיקולים תרבותיים, משפטיים ודתיים של האוכלוסיות המעורבות. בזכות שיתוף פעולה בין מומחים מתחומים ומחלקות שונים בתוך הפקולטה ניתן להכיר את הגישות השונות בנידון ולחקור אותן.

מחקר בין-תחומי: כדי להגיע לרמה מקצועית ראויה, חשוב לחקור את הערכים התרבותיים – הן של הרופאים והן של האוכלוסיה – בדרך מעמיקה ומקיפה. על ידי שיתוף פעולה עם מומחים מפקולטות אחרות, ניתן לפתח תחומים חדשים למחקר אינטרדיסציפלינרי בביו-אתיקה כולל עבודות גמר של סטודנטים אודות ברפואה ובתחומים אחרים. שיתוף פעולה עם מומחים אחרים כמו משפט, פילוסופיה, היסטוריה, אנשי דת ועוד יתרום רבות להרחבת האופקים של כל המעורבים. על ידי שילוב של המומחים הקליניים בהוראת האתיקה יחדו באופן טבעי ואמיתי הדיונים והערכים האתיים לעבודה הקלינית ולהוראת הרופאים העתידיים. על פי בקשתם, שיקול דעתם והתעניינותם

¹⁸ Moore AR. Medical humanities: an aid to ethical discussions. J Med Ethics. 1977;3(1):26-32.

¹⁹ Moore AR. Sounding board. Medical humanities - a new medical adventure. NEJM 1976;295:1479-80.

²⁰ Kon AA. Resident-generated versus instructor-generated cases in ethics and professionalism training. Philos Ethics Humanit Med 2006;1(1):E10.

²¹ Mattik K, Bligh J. Interprofessional learning involving medical students or doctors. Med Educ 2003;37(11):1008-11.

של המרצים והצוות האקדמי של הפקולטה יחד עם הסטודנטים – תתמקד ההוראה בתחום התעניינות המקצועית שלהם, ותשפר את העבודה שלהם בעתיד.

מחקר בין-תרבותי: במדינת ישראל קיים מגוון תרבויות היונקות ממסורות שונות מכל רחבי העולם, והוראת ביו-אתיקה מהווה אתגר והזדמנות מיוחדת להכיר את התרבויות השונות בחברה שלנו. עיון בערכים של הדתות והתרבויות השונות הקיימות במדינת ישראל יוכל להתוות את הדרך להבנה ולהידברות בין תרבויות שונות (inter-cultural).²² רצוי שהפקולטות הרפואיות במדינת ישראל יראו בכל זה אתגר בין-תרבותי ובין-לאומי, ולשמש בכך "לאור גוים" (ישעיהו מב ו), ליצור הבנה והדברות בין התרבויות השונות הן באוכלוסייה של מדינת ישראל והן בעולם כולו.

²² Del Pozo PR, Fins JJ. The globalization of education in medical ethics and humanities: evolving pedagogy at Weill Cornell Medical College in Qatar. Acad Med 2005;80(2):135-40.